

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИКОНАВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Лариса Мержева

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті порушено проблему формування творчої активності школярів у процесі виконавської діяльності на уроках музичного мистецтва. У цьому контексті проаналізовано методичні прийоми провідних вітчизняних учених, музикантів, педагогів. Висвітлено теоретичний внесок українських композиторів-педагогів у сучасну систему шкільного музично-естетичного виховання, які вважали, що музичні знання школярі повинні здобувати через безпосереднє ознайомлення з художніми творами, через живе спілкування з музикою. Наголошено також на необхідності виховання музичної культури, яка охоплює художню діяльність учнів, розвиток музичних здібностей, ставлення до музики, активізацію творчих виявів. Визначено критерії та рівні сформованості творчої активності учнів у процесі музично-виконавської діяльності.

Ключові слова:

музично-естетичне виховання; творчість; імпровізація; музичні здібності; музична культура; хоровий спів.

Resume:

Merzheva Larisa. Formation of creative activity of school students in the process of performing activities in music lessons

The article clarifies the formation of the creative activity of schoolchildren in the process of performing activities in music lessons, analyzes the methodological techniques of leading domestic scientists, musicians, teachers, considers the theoretical contribution of Ukrainian composers-pedagogues to the modern system of school musical and aesthetic education, who believed that schoolchildren should acquire knowledge through direct familiarization with artistic works, through live communication with music, as well as the education of schoolchildren's musical culture, which includes the artistic activity of students, the development of musical abilities, attitudes towards music, and the activation of creative expressions. The criteria and levels of formation of students' creative activity in the process of musical performance activity are determined.

Key words:

musical and aesthetic education; creativity; improvisation; musical abilities; musical culture; choral singing.

Постановка проблеми. Розвиток української держави зумовлює необхідність виховання нового типу особистості з високим рівнем духовності і культури, спроможної самостійно ухвалювати нестандартні рішення, здійснювати вільний вибір, творчо мислити, гнучко реагувати на зміни обставин і самій їх творити. Цим параметрам відповідають творчі якості людини, які мають стати предметом цілеспрямованого виховання і розвитку. Саме тому стратегічним завданням, визначеним Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI ст.), є створення умов для реалізації та самореалізації особистості в освітньому процесі. Це вимагає переходу від директивної до особистісно зорієнтованої моделі навчання і виховання, що націлює на пошук нових шляхів і засобів, які забезпечуватимуть розвиток внутрішніх можливостей учнів, їхніх потреб, інтересів, творчих здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії та практиці музично-естетичного виховання школярів проблема розвитку творчої активності розглядалася залежно від тих виховних завдань школи, що поставали в той чи той період. Загальні положення та методичні прийоми цієї проблеми були обґрунтовані й отримали подальший розвиток у теоретичних та практичних дослідженнях провідних вітчизняних учених, музикантів, педагогів.

Так, зокрема, Б. Яворський (1972) уважав різноманітну музичну діяльність важливим чинником всебічного музичного розвитку, а невіддільним складником цієї діяльності –

елемент творчості, що сприяє «спілкуванню» дітей з музикою. Творчість ця, на думку музикознавця і педагога, має свій вияв у різних видах музичної діяльності: хоровому, інструментальному, диригентському виконанні, слуханні музики, у критичній оцінці, у літературних та музичних ілюстраціях до прослуханих творів, а також у колективному та індивідуальному створенні музики.

«У музичній творчості важлива не сама “продукція”, а процес оволодіння дитиною музичним мовленням», – відзначав Б. Яворський (1972). Він зазначав, що у вихованні дитини важливим завданням є «збереження» здатності творити звуки, що допомагає їй виражати свої життєві потреби та світосприйняття, і це творче виховання «необхідно починати якомога раніше, інакше воно втратить свою спрямованість» (Яворський, 1972, с. 146–149).

Педагог одним із перших запропонував практичне застосування ідеї розвитку творчого потенціалу кожної особистості. Він зауважував, що завдання полягає не у вихованні всіх дітей композиторами, а в необхідності «творчого розвитку кожної дитини, яка могла б “створити” найпростіше вираження своїх особистих думок» (Яворський, 1972, с. 154). Б. Яворський (1972) пропонував включити творчі завдання в шкільну програму з музики для творчого розвитку учнів. Він не тільки обґрунтував методичні прийоми активізації дитячої музичної творчості, а й звернув особливу увагу на стимули, які можуть спонукати дітей до творчості, адже «систематично ускладнюючи

завдання, мобілізуючи увагу внутрішнього слуху, можна “викликати” й організувати такі творчі сили учнів, про які вони й самі не підозрюють. Головне, щоб напрямок цих зусиль був природним, органічним» (с. 190).

Великого значення творчому розвитку дитини й використанню імпровізації в загальноосвітній школі надавав відомий вітчизняний учений-музикознавець, композитор, педагог Б. Асаф'єв. Він був глибоко переконаний, що «... кожен, хто в будь-якому з мистецтв зумів створити хоча б крихту свого, буде відчувати це мистецтво й розуміти його глибше, органічніше ... Музичне просвітництво не принесе очікуваних результатів, якщо робота з дітьми та молоддю не йтиме шляхом “виклику” творчого інстинкту й набуття творчих навичок» (Асаф'єв, 1973, с. 98).

Учений наголошував, що імпровізація дає змогу школярам виявити максимум творчої активності, фантазії, образного мислення, музично-слухових уявлень. Імпровізація стає можливою за умови накопичення достатньої кількості слухових вражень і сприяє задоволенню потреби школярів у творчому самовираженні.

Б. Асаф'єв підкреслював, що необхідно уважно ставитися до будь-яких творчих виявів дитини, і якщо в процесі спільної творчої діяльності станеться так, що «діти інстинктивно дійшли до природних положень, з яких необхідно тільки зробити раціональний висновок, щоб одержати правило, то цей висновок слід сформулювати» (Асаф'єв, 1973, с. 112).

У цьому положенні видатного вченого закладена перспектива музично-творчого виховання учнів: можливість здобуття музичних знань не тільки шляхом спеціальних тренувань, а й через осмислення самостійно та інтуїтивно знайдених дитиною засобів виразності в процесі музичної імпровізації (Асаф'єв, 1973, с. 118).

Ідеї Б. Яворського та Б. Асаф'єва про розвиток у дітей розуміння музики і музично-творчу діяльність набули подальшого розвитку в працях Б. Теплова, який розглядав музичну діяльність як шлях до формування творчих і спеціальних музичних здібностей.

Б. Теплов (2021) пов'язує музичну діяльність із комплексом музичних здібностей, що необхідні для «спілкування» з музикою, і виділяє три види музичної діяльності: слухання, виконання та створення музики (с. 254).

Відомий музикант-педагог В. Шацька (Шацкая, 1997), яка визначила основи естетичного ставлення дітей до музики, розробила методiku слухання музики із дітьми різних вікових категорій, уважала слухання музики одним із видів музичної діяльності, який потребує активних дій і учня, і педагога. Це свідчить про

розуміння нею необхідності системного підходу до змісту музичної діяльності.

Компонентами системи, на думку В. Шацької, є: навчання хорового співу в школі й розвиток дитячої самодіяльності в позакласній роботі; широке ознайомлення дітей із музикою різних жанрів, більш складною, аніж вони здатні виконати, і водночас такою, що співзвучна їхнім інтересам, доступною для розуміння та естетичного сприйняття (Шацкая, 1997, с. 128).

Розгляд педагогічних ідей українських композиторів, аналіз їх внеску в розроблення проблем естетичного виховання школярів засобами музики, організація музичної діяльності учнів свідчать про складність і багатоаспектність процесу розвитку музично-естетичного виховання в Україні.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розкрити особливості формування творчої активності школярів у процесі виконавської діяльності на уроках музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес становлення сучасної системи музично-естетичного виховання школярів України підготовлений усім перебігом її розвитку, а провідна роль у цьому належить прогресивним українським композиторам.

Серед них чільне місце належить М. Леонтовичу, К. Стеценку, С. Людкевичу, В. Верховинцю, К. Богуславському, Ф. Козицькому, Ф. Колесі, А. Штогаренко та ін.

Розглянемо в сукупності різнобічні методи та численні прийоми музично-естетичного виховання школярів, якими керувалися українські композитори в шкільній практиці.

Особливу цінність становлять міркування композиторів про виховну роль музики, завдяки яким ми краще усвідомлюємо, у чому саме полягає вплив музики на учнів для формування різнобічної особистості дитини.

Значним є внесок музикантів-педагогів у розроблення методів організації музичної діяльності школярів, розвитку їхніх здібностей. Вони зважали насамперед на виховну роль музики як виду мистецтва, наголошуючи на тому, що для сприймання учнями музичного мистецтва та виховання любові до музики великого значення набувають не тільки знання, а й досвід «спілкування» з музикою. На думку митців, музичні знання школярі повинні здобувати через безпосереднє ознайомлення з художніми творами, через живе спілкування з музикою.

У доробку композиторів розглядається ще одна важлива проблема – виховання музичної культури школярів. Вона охоплює художню діяльність учнів, розвиток музичних здібностей, ставлення до музики, активізацію творчих виявів. З огляду на це, метою уроків музики є підготовка

учнів до свідомого оволодіння музичною спадщиною національної та світової культури, активна участь у музичному житті суспільства.

Композитори України досягли цього шляхом розвитку інтересу до музики та виховання естетичних смаків учнів. Водночас вони наголошували на тому, що художній розвиток повинен починатися з раннього дитинства й бути систематичним.

Насамперед дітей слід навчати активного сприймання музичних творів. Для цього вони мають засвоїти основи музично-теоретичних знань. Це питання посідало важливе місце в навчальних посібниках митців.

Ще одне положення в працях музикантів-педагогів привертає до себе увагу: ефективно музично-естетичне виховання можливе тільки рідною мовою, що в умовах сьогодення є доволі актуальним. Це є обов'язковим для нормального розвитку дитини. Композитори вважали виховання рідною мовою однією з вирішальних умов успішного навчання музики на початковому етапі. Водночас вони не принижували значення інших мов, зокрема російської.

Особливу увагу композитори України приділяли засвоєнню школярами музичних знань. У створених ними посібниках у доступній формі подано елементарні відомості з теорії музики, гармонії, поліфонії. У деяких працях містяться поради для вчителів музики з питань організації шкільних хорових та інструментальних колективів, наводяться дані про склад оркестрів, діапазони дитячих хорових голосів та основні прийоми гри на інструментах.

Для закріплення теоретичних знань композитори розробляли на практичному музичному матеріалі методи розвитку музичних здібностей, зокрема виховання музичного слуху (ладового, ритмічного, звуковисотного, гармонічного, динамічного, тембрового), музичної пам'яті, творчої фантазії, вокальних, мануальних і рухових навичок і умінь.

На всіх етапах розвитку музичного виховання композитори надавали великого значення хоровому співу. Необхідність розвитку вокальної техніки, координації голосу і слуху вони пояснювали тим, що людський голос є найбільш натуральним інструментом, а спів – найпростішою і найдоступнішою формою розвитку музичних здібностей школярів.

Залучення учнів до різних видів музично-творчої діяльності (хоровий спів, гра на музичних інструментах, створення музики тощо), на думку митців, сприяє глибокому й усвідомленому сприйманню музики, всебічному вияву та розвитку здібностей, формуванню музично вихованої й розвиненої особистості дитини.

Ми розглядаємо теоретичну спадщину українських композиторів-педагогів як цілісну систему навчання, що об'єднує необхідні компоненти розвитку музичних інтересів, художнього смаку, музично-творчих здібностей і базується на зв'язку з національною культурою, зокрема з українським фольклором, передбачаючи виховання музичного слуху, моторно-рухових реакцій, навичок хорового співу.

У сучасному музичному світі суспільного значення набули методики музично-творчого розвитку дитини, розроблені З. Кодаєм, К. Орфом, Е. Жаком-Далькрозом.

Зауважимо, що ідея розвитку позитивних рис кожної особистості й творчих можливостей дитини розроблялася українськими композиторами (В. Верховинець, Ф. Колеса, С. Людкевич) набагато раніше, ніж ці напрями набули провідного значення у вітчизняній музично-педагогічній науці.

Так, наприклад, виділення С. Людкевичем трьох провідних музичних жанрів (пісня, танок, марш) як підвалин складних форм вокальної та інструментальної музики передувало ідеям педагогічної концепції Д. Кабалевського.

Розглянемо декілька сучасних музично-педагогічних систем, що створювалися українськими композиторами незалежно від їх зарубіжних однодумців, однак мали аналогічну спрямованість:

<i>Автор системи масового музичного виховання</i>	<i>Провідна педагогічна ідея</i>	<i>Автор системи масового музичного виховання</i>
Е. Жак-Далькроз (Швейцарія)	Зв'язок музики із рухом	С. Людкевич (Україна)
К. Орф (Німеччина)	Музичний розвиток дитини через активну творчість, елементарне музикування	В. Верховинець (Україна)
З. Кодай (Угорщина)	Акцент на фольклор, на традиції музичної культури нації, народну пісню	Ф. Колеса (Україна)
Д. Кабалевський (Росія)	Основою музичного виховання є активне зацікавлене музичне сприймання	С. Людкевич (Україна)

Сучасні дослідження музичного виховання школярів охоплюють багато напрямів. Окремі види музичної діяльності учнів, що сприяють їх морально-естетичному вихованню, формуванню музичної культури, музично-естетичних інтересів та смаків, висвітлено в працях сучасних музикантів-педагогів (Б. Брилін, А. Болгарський, С. Горбенко, О. Ростовський, О. Шуляр, Т. Плесніна та ін.).

По-різному осмислюється сьогодні музика як своєрідний художній феномен у педагогіці, філософії, соціології. Поряд із визначенням її ролі як духовного наставника, що формує ціннісні орієнтації, естетичні ідеали, смаки, художньо-естетичні здібності (Г. Падалка, А. Щербо, О. Щолокова та ін.), є й інші погляди на соціальні функції музики.

Так, у роботах зарубіжних учених Т. Адорно й У. Дибеліуса головна роль музики вбачається у звільненні особистості від внутрішньої особистісної напруги, в емоційній розрядці.

Сучасні науковці підкреслюють, що вплив музики на учня, який її сприймає, насамперед залежить від його естетичної культури й певного художнього досвіду (Л. Арчажникова, Н. Ветлугіна, Л. Коваль, С. Назайкінський, Г. Падалка та ін.), а головне – від готовності до активної художньо-творчої діяльності.

У процесі досліджень з'ясовано механізм переходу ситуативних моментів естетичних дій у стійкі якості особистості: педагоги спрямовували школярів, стимулювали мотиви, що спонукають їх до музичної діяльності.

Найперше, це початкові орієнтаційні дії, потім виникнення уподобань та інтересів у галузі музично-художньої діяльності. Надалі цій діяльності надається морально-естетична спрямованість у педагогічному процесі (Н. Ветлугіна, Т. Шамова, П. Анисімов та ін.).

Учені наголошують, що в процесі виховання необхідно враховувати зміни в мотиваційній структурі особистості з кожним віковим етапом, а також нерівномірність розвитку особистісних структур та їх функцій (Виготський Л. С.).

Важливим також є той факт, що виявлення й закріплення мотивації естетичної діяльності базується на принципі від формування мотивів естетичних дій (слухання, аналіз, розумування, виконання) до формування мотивів музичної діяльності загалом через художньо-естетичне осмислення школярами творів музичного мистецтва, їх художньо-естетичної значущості й особистісного смислу.

Водночас велике значення має і художньо-творча діяльність учнів. У зв'язку з цим, Л. Виготський (1991) підкреслював, що «акт мистецтва є творчим актом і не може бути відтворений за допомогою суто логічних операцій.

Але якщо найважливіше в мистецтві зводиться до підсвідомого і творчого, то хіба це означає, що будь-які свідомі елементи і сили взагалі з цього викреслені? Навчити творчого акту мистецтва неможливо, але це не означає, що вихователь не може сприяти його появі чи виникненню» (с. 392).

У багатьох психолого-педагогічних працях, де досліджувалась проблема залучення школярів до мистецтва, йшлося про важливе значення художньо-творчої діяльності в процесі музично-естетичного виховання. У цьому контексті слушною є думка В. Медушевського (Медушевский, 1976), що «в стимулюванні творчої діяльності ... криється основна функція естетичного виховання, адже головне завдання людини полягає в необхідності створити себе і все, що її оточує, прекрасним» (с. 74).

Погоджуючись з твердженням учених про необхідність залучення учнів до активної художньо-творчої діяльності, уважаємо за потрібне внести деякі уточнення: через те, що колективна художньо-творча діяльність посідає провідне місце в процесі музично-естетичного виховання молодших школярів, вона не повинна підміняти інші фактори, що сприяють формуванню творчої активності, зокрема індивідуальну музичну діяльність учнів, яка спрямовується вчителем.

На наше переконання, у психолого-педагогічній літературі поки що немає чіткого уявлення про феномен творчої активності. Аналіз основних психолого-педагогічних концепцій і поглядів на проблему її формування дає змогу виділити різні аспекти цього явища. Так, творча активність розглядається: як творча діяльність (М. Данилов, А. Люблінська, М. Махмутов); як якість особистості (Ш. Ганелін, В. Максакова, О. Матюшкін); як специфічна проблема особистості (Л. Божович).

Для характеристики рівнів сформованості творчої активності дослідники визначають різні показники якісного складу.

Взявши за основу положення про визначення загального критерію рівня вихованості школярів, який полягає в активній участі в суспільно-корисній діяльності (Шацкая, 1997, с. 65), уважаємо, що основною формою генерування творчої активності має стати творча участь молодших школярів у колективній музичній діяльності.

Конкретизуючи вищесказане, вкажемо на такі критерії забезпечення творчої активності молодших школярів у процесі музично-виконавської діяльності:

- сформованість музично-слухових та ритмічно-рухових уявлень;
- дотримання взаємозв'язку між грою та слуховим сприйманням;

- рівень самостійності виконуваної діяльності та якість виконання творчих завдань.

Визначити рівень сформованості творчої активності молодших школярів у процесі виконавської діяльності на уроках музики за окресленими вище критеріями можна завдяки групі показників, що відповідають цим критеріям і враховують їх змістову характеристику.

Перший показник – емоційність сприйняття та виконання твору; відчуття ритмічної пульсації музичного твору; слухова увага і слуховий самоконтроль.

Другий показник – уміння узгоджувати гру та спів під час виконання музичного твору; створення малюнків до прослуханих творів; складання розповідей за прослуханою чи виконуваною музикою.

Третій показник – творчі ансамблево-виконавські вміння; музичні запитання-відповіді; здатність до елементарної імпровізації.

На нашу думку, першу музичну продукцію дітей уже можна розглядати як зародки музичної творчості, бо діти намагаються висловити почуття і настрої, вони знаходять окремі виразні інтонації, які іноді можна оцінити як елементи музичної мови.

Висновки. Основне значення виконавської діяльності на уроках музики полягає насамперед у збагаченні естетичних переживань дитини: вона радіє, оскільки має змогу висловити свої почуття, у неї виникає оцінне ставлення до своєї творчої продукції. Виконувана діяльність дає дитині естетичну насолоду, збуджує її творчу уяву. Усе це посилює інтерес до колективно-індивідуального музикування, до набуття інструментально-виконавських навичок. Перед учнем розкривається практичне значення навчання, результати якого допомагають впоратися з творчим завданням.

Список використаних джерел

- Асафьев, Б. В. (1973). *Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании*. Ленинград: Музыка. 144 с.
- Выготский, Л. С. (1991). *Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк*. Москва: Просвещение. 91 с.
- Ковальова, С. В. (2004). *Розвиток творчої активності вчителів музики в сучасних умовах: теорія і практика: наук.-метод. посіб.* Біла Церква: КОІПОПК. 228 с.
- Медушевский, В. В. (1976). *О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки*. Москва: Музыка. 254 с.
- Теплов, Б. М. (2021). *Психология музыкальных способностей*. Москва: Планета музыки. 488 с.
- Шацкая, В. Н. (1997). *Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества*. Москва: Педагогика. 200 с.
- Яворский, Б. Л. (1972). Статьи, воспоминания, переписка. (Изд. 2-е, доп. и испр.). Москва: Сов. композитор. (Т. 1). 380 с.

References

- Asafev B.V. (1973) *Izbrannii stati o muzikalnom prosveshchenii i obrazovanii* [Selected articles on music enlightenment and education]. L. 144 p. [in Russian].
- Vigotskii L.S. (1991) *Voobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste: Psikhologicheskii ocherk* [Imagination and creativity in childhood: A psychological essay]. M.: Prosveshchenie,. 91 p. [in Russian].
- Kovalova S.V. (2004) *Rozvitok tvorchoi aktivnosti vchiteliv muziki v suchasnikh umovakh: teoriya y praktika* [Development of creative activity of music teachers in modern conditions: theory and practice]: Nauk.-metod. posib. Bila Tserkva: KOIPOPК. 228 p. [in Ukrainian]
- Medushevskii V.V. (1976) *O zakonomernostyakh i sredstvakh khudozhestvennogo vozdeistviya muziki* [On the regularities and means of the artistic influence of music]. M. 254 p. [in Russian].
- Teplov B.M. (1975). *Psikhologiya muzikalnikh sposobnostei* [The Psychology of Musical Ability]. M., 330 p. [in Russian].
- Shatskaya V.N. (1997) *Muzikalno-esteticheskoe vospitanie detei i yunoshstva* [Musical and aesthetic education of children and youth]. M.: Pedagogika. 200 p. [in Russian].
- Yavorskii B.L. (1972). *Stati, vospominaniya, perepiska. 2.-e izd., dop. i ispr* [Articles, memoirs, correspondence]. M.: Sov. kompozitor,. T.1. 380 p. [in Russian].

Відомості про автора:

Мержева Лариса Федорівна

Larisamer2018@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
Наукове Містечко, вулиця, 59, Запоріжжя,
Запорізька обл., 69000, Україна

doi: 10.33842/22195203-2022-28-64-68

Матеріал надійшов до редакції 10.05.2022 р.
Прийнято до друку 03.06.2022 р.

Information about the author:

Merzheva Larisa Fedorivna

Larisamer2018@gmail.com

Bohdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
Scientific Town, Street 59, Zaporizhzhia,
Zaporizhzhia region, 69000, Ukraine

doi: 10.33842/22195203-2022-28-64-68

Received at the editorial office 10.05.2022.
Accepted for publishing 03.06.2022.